

УДК 327.2 + 316.75

В.М. Розумюк

*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник Інституту світової економіки
та міжнародних відносин НАН України*

НАЦИСТСЬКА ДОКТРИНА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджується нацистська доктрина зовнішньої політики. Автор вивчає теоретичні передумови формування міжнародних концепцій націонал-соціалізму, аналізує зміст основних цілей і базових цінностей цієї ідеології, акцентуючи увагу на її присутній агресивності та спрямованості на здобуття світового панування.

Ключові слова: нацизм, ідеологія, міжнародні відносини, зовнішня політика, війна.

*Історія доводить, що німці
більше, ніж будь-який інший народ,
схильні вести кровопролитні війни в
ім'я якого-небудь фантома.*

А. Гітлер, «Майн Кампф»

Актуальність досліджуваної проблематики обумовлена тим фактом, що в масовій свідомості такі слова, як нацизм чи фашизм, уже дуже давно та майже усюди втратили свій початковий зміст певної теоретичної доктрини чи ідеологічного світогляду, перетворившись на синоніми абсолютного зла, ненависті та ганьби. Унаслідок подібного підходу поступово сформувалося спотворене уявлення про зміст цих ідеологій, що заважає адекватній оцінці періоду великих історичних катастроф першої половини ХХ століття. Очевидним і беззаперечним видається той факт, що теорія і практика гітлерівського режиму надзвичайно сильно вплинула на розвиток не лише Європи, але й усього світу, тож цілком можна погодитися з думкою Б. Муссоліні, що ніхто – чи то друзі, чи то

вороги – не зможе правильно зрозуміти історію ХХ століття, якщо не візьме до уваги феномен фашизму [1, с. 8].

Мета статті – дослідження теоретичних передумов формування міжнародних концепцій націонал-соціалізму.

Завдання статті – аналіз змісту, основних цілей та базових цінностей нацистської ідеології.

Зовнішньополітична доктрина націонал-соціалізму в основному була сформована впродовж 20 – 30-х років минулого століття, поєднавши в доволі химерному світогляді її творців расистські теорії Гобіно та Чемберлена, геополітичні концепції Ратцеля, Маккіндера і Хаусхофера, мегаломанію німецької *Welt politik* (світової політики) початку ХХ ст. і традиційний пруський мілітаризм. Загалом, вона мала дуже багато спільного з фашистською парадигмою, проте, на відміну від останньої, ґрунтувалась не на ідеї (політичних) націй, а на псевдобіологічних расових теоріях.

Усупереч лібералам, для яких основним історичним суб'єктом був окремих індивід, відкидаючи й заперечуючи комуністичну соціально-класову диференціацію соціуму, нацисти проголосили визначальним фактором суспільного розвитку й еволюції розподіл людства на різні нерівноцінні раси. В їх інтерпретації світу кожна раса постала органічною спільнотою з власною особливою кров'ю, яка має притаманну лише їй «расову душу», що визначає творчі здібності народу, його культуру, мову та міфологію, філософію і релігію, побутові звичаї й юридичні норми, мораль і цінності, уявлення про прекрасне та ідеальне суспільне влаштування. Інші фактори розглядались лише в контексті «крові» як другорядні детермінанти і допоміжні чинники, адже провідний ідеолог націонал-соціалізму А.Розенберг особливо підкреслював: «Ми (нацисти), зі свого боку, аж ніяк не заперечуємо дуже різноманітних впливів ландшафту, клімату і політичних традицій, але над усім цим стоїть кров і обумовлений нею характер» [3, с. 14].

На думку Гітлера, усі народи світу за своєю расовою природою поділяються на три основні категорії: засновники культури (німці – «арійці»), носії культури (решта людства, класичний приклад – японці) та руйнівники культури (євреї) [2, с. 243]. Ідея рівності рас нацистами категорично заперечувалася: «Народницький (нацистський) світогляд головну роль визнає за расою... і в жодному разі не вірить у рівність рас... Раси поділяються на нижчі й вищі» [2, с. 320], причому всі інтелектуальні (технічні та мистецькі) й матеріальні здобутки людства впродовж усієї історії проголошувалися результатом діяльності винятково арійської крові: «Уся людська культура і цивілізація на нашій землі нерозривно пов'язана з існуванням арійця» [2, с. 320]. Стверджуючи цю расу як фундаторів цивілізації, Гітлер наголошував: «Арієць є Прометеем людства. Його ясна голова була обдарована іскрою генія, йому дано було запалити перші вогники людського розуму, йому першому вдалося кинути яскравий промінь сонця в темну ніч таємниць природи і вказати людству шлях до культури» [2, с. 243].

На думку нацистських ідеологів, інші раси не здатні до самостійної творчості і можуть лише запозичувати арійські досягнення і здобутки, механічно копіюючи їх, виступаючи, таким чином, лише як носії культури. Євреї ж, окрім того, що самі не здатні на творчу працю, ще й навіть не можуть наслідувати арійцям, оскільки неминуче спотворюють їх досягнення [2, с. 255] і руйнують будь-яке органічне суспільство та культуру, причому роблять це не зі злої волі, а за своєю природою: «Справжня натура євреїв – паразитизм і експлуатація інших народів» [4, с. 7]. Затятий антисеміт Гітлер наголошував, що «євреї несе із собою лише смерть. Куди не ступить його нога, там народ, який до того жив своєю працею, раніше чи пізніше починає вимирати» [2, с. 256].

Згідно з націонал-соціалістичною доктриною змішування крові «вищої» та «нижчої» рас було вкрай небезпечним та згубним процесом, який неминуче призводив до фізичного і

розумового регресу, занепаду творчих здібностей, зниження стандартів честі й героїзму, а зрештою – виродження «вищої» раси й втрати нею життєвої сили: «Змішування вищої і нижчої раси суперечить природі... Гріхи проти крові і раси є найтяжчими і найжахливішими гріхами в цьому світі. Нація, яка віддається ним – приречена» [2, с. 208].

Оскільки «один тільки ступінь чистоти крові визначає справжню силу чи слабкість людей» [2, с. 283], нацисти проголошували своїм головним завданням «збереження расових основ людства», а саме: «Наше (основне) завдання на землі – допомагати перемозі найкращої, наймогутнішої раси, яка повинна підпорядкувати собі гірші й слабкіші раси» [2, с. 320]. Цілком природно, що в «Майн кампф» Гітлер характеризував націонал-соціалізм як «світогляд... який ставить своїм завданням віддати владу над усім світом у руки найкращої з націй» [2, с. 371].

Вимагаючи рішучої ревізії існуючої міжнародно-політичної системи, теоретики націонал-соціалізму водночас проголошували нову расову парадигму світової політики: «Кров, яка померла, починає оживати. В її містичному символі відбувається нова побудова клітин душі німецького народу. Сучасність і минуле раптово проявляються в новому світлі, а для майбутнього впливає нова місія. Історія і завдання майбутнього більше не означають боротьбу класу проти класу чи конфлікт між різними церковними догмами, вони проголошують боротьбу між кров'ю і кров'ю, расою і расою, народом і народом» [3, с. 3].

Під впливом мальтузіанства та примітивних соціал-дарвіністських концепцій у нацистській інтерпретації весь світ поставав як арена жорстокої боротьби. Поділяючи думку Мальтуса, що «потреба в продуктах зростає швидше, ніж їх виробництво» [2, с. 112], фюрер стверджував: «Люди, як відомо, народжуються на землі для того, щоб боротися за хліб насущний, і їх положення у світі визначається не тим, що хтось

їм щось подарує, а тим, що вони зможуть відвоювати» [2, с. 554].

Якщо суперництво між окремими індивідами в певній спільноті йде за політичне й економічне домінування, то боротьба між расами, на думку Гітлера, насправді є війною на знищення: «Якщо нація не бореться за своє існування, вона не настільки велика, щоб існувати в цьому світі» [2, с. 216]. Це означає, що «та раса, яка не витримає випробувань, загине і очистить місце більш здоровій, більш стійкій расі» [2, с. 208], адже «хто хоче жити, той повинен боротись, а хто в цьому світі вічної боротьби не хоче брати участь у битві, той не заслуговує права на життя. Нехай це жорстоко, але це так!» [2, с. 242]. Цей «закон джунглів» у боротьбі за існування є незмінним фатумом людства та іманентною константою природи: «У світі... де завжди і постійно сила панувала над слабкістю і перетворювала останню в свою слухняну служницю, немає і не може бути жодних особливих законів для самої людини. Вічні принципи цієї мудрої системи визначають існування і самої людини. Людина може спробувати зрозуміти цю закономірність, але змінити її вона не зможе ніколи» [2, с. 205].

Цілком природно, що з точки зору нацистської системи цінностей війна розглядалася не лише як звичайний стан міждержавних відносин, але і як самодостатня чеснота. Так само, як і Платон, Гітлер часто заявляв, що «війна – це життя» [5, с.23] та «батько всього сущого» [6, с. 15]. Намагаючись наслідувати Ніцше, який закликав любити мир як засіб до нових воєн, причому короткий мир більше, ніж тривалий, запевняючи, що не лише велична ціль освячує війну, але велич війни освячує будь-яку мету [7, т. 2, с. 34], фюрер стверджував, що людство стало сильним у вічній боротьбі, а загине від вічного миру [2, с. 114].

Утім, слід зауважити, що лідер італійських фашистів Б.Муссоліні розвинув тему неминучої фатальності війни більш теоретично послідовно і красномовно, прямо назвавши один з

розділів своєї праці «Доктрина фашизму» – «Проти пацифізму: війна і життя як обов'язок» [8, с. 26], а в одній з публічних промов порівнявши бажаність стану війни для суспільства із станом вагітності для жінки – на його думку, попри певні незручності, біль і, навіть, кров, війна є причиною народження усього нового і прекрасного. Водночас Гітлер, написавши все вищезазначене, досить несподівано визнав, що «ідеї гуманізму і пацифізму, можливо, будуть цілком доречні тоді, коли вища раса завоює весь світ і насправді стане панувати над усією землею... тоді ідеї гуманізму і пацифізму перестануть бути шкідливими». Заявляючи, що лише німці серйозно вірять в пацифізм, тоді як інші народи використовують це гасло для обману, Гітлер закликав усіх, «хто насправді усією душею прагне перемоги ідей пацифізму в нашому світі, усією душею добиватись, щоб увесь світ був завойований німцями... Спочатку боротьба, а потім, можливо, і пацифізм» [2, с. 241-242].

З нацистської точки зору всі раси прагнуть експансії і гегемонії, а відмова від панування є звичайним проявом слабкості й беззаперечною ознакою виродження: «Жоден народ добровільно не відмовиться від свого поширення землею і від збільшення власної влади; до цього його можуть примусити лише зовнішні обставини або (внутрішня) імпотентність, що проявляється, коли даний народ застаріє» [2, с. 263]. Причому нацисти наголошували, що «ми, як прихильники расової теорії, знаємо, що занепад того чи іншого народу є питанням чистоти крові» [2, с. 263].

У «Майн Кампф» Гітлер особливо підкреслював незалежність зовнішньої політики країни від таких внутрішніх чинників, як форма правління і тип внутрішньополітичного режиму. Так, називаючи Францію «найсмертельнішим ворогом німецького народу» в минулому і в майбутньому, він наголошував на незмінності цілей французької дипломатії: «Байдуже, хто б не правив у Франції – Бурбони чи якобінці,

наполеоніди чи червоні більшовики, – кінцевою метою французької іноземної політики завжди буде захоплення Рейну. І завжди Франція, намагаючись утримати цю велику ріку в своїх руках, неминуче буде прагнути до того, щоб Німеччина являла собою слабку і роздроблену державу» [2, с. 524]. Проте з другого боку, загальна концепція націонал-соціалізму безапеляційно виводила не лише політику (байдуже, чи то внутрішню, чи то міжнародну), але геть **усе** – соціальні структури, економічний лад, суспільний устрій, політичний режим, культурний розвиток і т.д. – з расових якостей народу, обумовлених кров'ю.

Під зовнішньою політикою, на думку фюрера, слід розуміти врегулювання взаємовідносин одного народу з іншими народами світу [2, с. 545], причому він відверто заявляє: «Ми не хочемо рівноправ'я з іншими націями, ми прагнемо панування». З цинічною відвертістю, яка межує з наївністю, Гітлер визнавав, що вступати в конфлікт відразу з усіма потенційними противниками нерозумно, адже у німців майже до усіх є претензії – Англія захопила їх колонії, Італія – Південний Тіроль, Польща і Чехословаччина – землі на сході, Франція – Ельзас і Лотарингію – тож зводити рахунки треба послідовно і поступово [2, с. 539]. Оскільки інтереси різних країн інколи збігаються, то «справжнє мистецтво керівного державного діяча в тому і повинне полягати, щоб для кожного проміжку часу вміти поєднатися з тим партнером, який у своїх власних інтересах на даний період часу змушений іти тим же шляхом» [2, с. 524].

Німеччина, на думку фюрера, передусім мала прагнути встановлення «здорової природної пропорції» між кількістю населення і темпами його приросту, з одного боку, і кількістю й якістю території – з іншого [2, с. 545]. Теоретична доктрина Lebensraum (життєвого простору) базувалась на ідеї, що нація (раса) перебуває в небезпеці, якщо її існування залежить від ресурсів за межами кордонів її держави, тим самим

породжуючи замкнуте коло – Німеччина повинна вести війну, щоб досягти автаркії, без якої неможливо вести війну: «Найголовніше, щоб держава була могутньою і могла сама себе всім забезпечити» [6, с. 478].

Наголошуючи, що «Німеччина може забезпечити своє майбутнє лише як світова держава» [2, с. 546], Гітлер стверджував, що «вона або буде світовою державою, або цієї країни не буде взагалі» [2, с. 556]. Підкреслюючи, що в 1914 році Німеччина була лише удаваною світовою державою внаслідок невідповідності розміру території та кількістю населення, найкращим шляхом розв'язання цієї проблеми фюрер називав завоювання нових земель у Європі [2, с. 116]. Залякуючи німців, що «ці труднощі неминуче коли-небудь завершаться катастрофою, якщо ми не зможемо знайти шляхів і засобів, щоб уникнути небезпеки голоду» [2, с. 110], Гітлер намагався їх переконати, що «право на отримання нових земель стає не лише правом, але й обов'язком, якщо без цього розширення своїх територій великий народ приречений на загибель» [2, с. 555].

Нацисти взагалі та фюрер зокрема надзвичайно прохолодно ставилися до перспектив колоніальної експансії. На їх думку, німецька зовнішня політика мала бути передусім орієнтованою на Європу: «Колонії – досить сумнівне надбання. Європа – це не географічне поняття, це проблема кровної близькості» [6, с. 37]. Гітлер вважав, що «Німеччина лише тоді набуде завершеності, коли Європа стане Німеччиною» [5, с. 37]. Окрім того, оскільки колоніальна експансія вимагає величезних зусиль і важкої боротьби з іншими великими державами, тоді як самі колонії «не придатні до дуже густого заселення європейцями», то «якщо вже боротьба неминуча, значно краще воювати не за віддалені колонії, а за землі, розташовані на нашому власному континенті» [2, с. 117].

Веломовно й патетично стверджуючи, що нацисти ведуть боротьбу «за забезпечення існування і за поширення нашої раси

та нашого народу, за забезпечення хлібом наших дітей, за чистоту нашої крові, за свободу і незалежність нашої Батьківщини... за те, щоб наш народ дійсно міг виконати ту історичну місію, котра покладена на нього творцем всесвіту» [2, с. 179], Гітлер проголошував епохальний поворот у німецькій зовнішній політиці: «Ми, націонал-соціалісти, цілком свідомо ставимо хрест на всій німецькій зовнішній політиці довоєнного часу. Ми хочемо повернутися до того пункту, на якому зупинився наш старий розвиток 600 років тому. Ми хочемо припинити вічний німецький рух на південь і на захід Європи, і впевнено вказуємо пальцем у бік територій, розташованих на сході... Коли ми говоримо про завоювання нових земель в Європі, ми, безумовно, можемо мати на увазі тільки Росію і ті окраїнні держави, котрі їй підпорядковані. Сама доля вказує нам перстом, адже віддавши Росію в руки більшовизму, доля позбавила російський народ тієї (арійської) інтелігенції, на якій досі трималося його державне існування» [2, с. 556]. Ототожнюючи більшовизм з єврейським пануванням Гітлер стверджував, що «ця величезна східна держава приречена на загибель», оскільки расове ядро германців, яке забезпечувало державність, знищене, а євреї, що посіли їх місце, є «ферментом дезорганізації» [2, с. 556].

Проте Радянська Росія, за визнанням самого фюрера, була «занадто великим шматком, щоб з неї починати» [5]. Спочатку нацистська Німеччина мала укласти союз з Великою Британією та Італією, щоб з їхньою допомогою завдати поразки чи принаймні суттєво ослабити Францію. Підкреслюючи, що «нині для нас актуально є не боротьба за світову гегемонію» [2, с. 524], Гітлер наголошував, що «жодні жертви не мають здаватися нам надто великими, аби добитися прихильності Англії» [2, с. 118]. Лише після поразки Франції мала настати черга східноєвропейських держав, серед них і Росії, оскільки «боротьба з Францією була б абсолютно безцільною, якби нею вичерпувались усі устремління нашої іноземної політики. Ця

боротьба ... буде мати сенс лише тоді, якщо вона забезпечить нам тил у боротьбі за збільшення наших територій у Європі» [2, с. 555].

Але зрештою не лише Європа, але й увесь світ повинні належати арійцям через їх безсумнівну расову перевагу. Прямо натякаючи на Німеччину, фюрер стверджував, що «та держава, яка в епоху отруєння рас присвятить себе справі вдосконалення найкращих расових елементів на землі, раніше або пізніше неминуче оволодіє всім світом» [2, с. 587]. Урешті-решт «лише одному дано панувати» [5, с. 107], і це мала бути арійська панівна раса – *Herrenvolk*, уособленням якої вважався нацистський Третій Рейх.

Найнебезпечнішою перешкодою на шляху Німеччини до світового панування, на думку Гітлера, були євреї. Приписуючи цій расі гегемоністські устремління, він заявляв, що «ми живемо в епоху, коли безжалне світове єврейство бореться за своє панування над народами всього світу» [2, с. 553], стверджуючи: «Якщо ми їм не завадимо, то в один прекрасний день їх пророцтво справдиться і євреї дійсно пожеруть усі інші народи землі і стануть господарями світу» [2, с. 379]. Намагаючись переконати всіх, що «мета євреїв – економічне завоювання і політичне поневолення всього світу» [2, с. 269] і «якби єврею за допомогою його марксистського символу віри вдалося здобути перемогу над народами світу, його корона стала б вінцем на могилі всього людства», фюрер висловлював власну впевненість, що він діє «цілком у дусі творця всемогутнього: борючись за знищення єврейства, я борюсь за справу Божу» [2, с. 57].

У цій космогонічній схемі конфлікту між арійцями і євреями Німеччина поставала «тією точкою, навколо якої відбувається боротьба, яка вирішує долю світу. Якщо наш народ і наша держава дійсно стануть жертвою цієї хижої і кровожерливої єврейської тиранії, то цей спрут охопить своїми щупальцями всю землю» [2, с. 527]. Щоб уникнути подібного

«жахливого» сценарію розвитку історії та виконати свій обов'язок перед нацією, нацисти «повинні звільнитись від усяких «традицій» і забобонів, повинні знайти в собі мужність об'єднати весь наш народ і піти тим шляхом, який звільнить нас від сучасної тісноти, дасть нам нові землі і тим самим позбавить наш народ від небезпеки, або взагалі загинути, ніж потрапити в рабство до інших народів». Для цього Німеччині «потрібна не західна орієнтація і не східна орієнтація, потрібна східна політика, спрямована на завоювання нових земель для німецького народу» [2, с. 567].

Під час боротьби за гегемонію прийнятними визнавалися будь-які засоби, оскільки нацисти принципово заперечували такі традиційні цінності, як мораль, совість, гуманність, толерантність. Гітлер стверджував, що «поняття злочину походить родом з переможеного світу» [5, с. 174], а совість є лише «жидівською вигадкою, чимось на зразок обрізання, втрати (справжньої) людської сутності» [5, с. 173]. На його думку, «зовнішня політика може і повинна виходити тільки з одного міркування: чи корисні ці заходи твоєму народу, принесуть вони йому вигоди зараз чи в майбутньому, чи вони принесуть йому тільки шкоду? Це – єдиний критерій, з якого можна виходити. Решта критеріїв – партійно-політичні, релігійні, міркування гуманності і т.д. – відпадають абсолютно» [2, с. 515]. Наголошуючи, що «доцільним є будь-який засіб, який веде до мети» [2, с. 520], Гітлер намагався переконати себе та інших: «Якщо противники (нацизму) терпіти не можуть жорстокості, то це не тому, що вони гуманні – вони просто надто слабкі, щоб бути жорстокими» [5, с. 206]. Фюрер зазначав, що «шлях до нашої мети визначається жорсткою необхідністю, а той, хто не хоче йти неприємними шляхами, змушений просто відмовлятися від своєї мети. Це не залежить від наших добрих побажань, так уже влаштований наш грішний світ» [2, с. 91], тому «найжорстокіша форма боротьби є

найгуманнішою, якщо вона забезпечує більш швидку перемогу» [2, с. 149].

Подібно до більшості ідеалів, обриси нацистського «світлого майбутнього» в працях теоретиків і пропагандистів націонал-соціалізму не вражають ані чіткістю, ані ясністю. З туманних натяків можна було зрозуміти, що міжнародна система мислилась як жорстка ієрархія рас-держав на чолі з нацистською Німеччиною. Як наголошував Розенберг: «Не міжнародний приватний синдикат (Ратенау), не всесвітні економічні трести, поставлені над усіма народами як „мета і смисл світової історії”, не безрасовий союз народів має проголосити нордичне германське оновлення щодо європейської і світової політики, а державні системи на расовій основі, які існуватимуть у формі симбіозу. Вони не повинні загинути при безкінечному перемішуванні в безформному хаосі, що являється нині неминучим наслідком попередньої демократичної світової політики. Повинні домінувати також державні системи, які на основі цього органічного розподілу гарантують політичне панування білої раси над земною кулею» [3, с. 493].

Конкретні ж плани нацистського керівництва щодо перспектив майбутнього світовлаштування постійно змінювалися залежно від обставин. Якщо на початку 30-х років ХХ століття вони мріяли про «створення германоскандинавського європейського блоку для захисту Північної Європи від комуністичної хвилі, який би перебував у союзі з Англією; взаємну підтримку расової політики білих у Північній Америці, формування військового союзу під керівництвом Італії на Середземному морі, створення на Далекому Сході жовтої державної системи при спільній охороні життєвих інтересів білих Північною Америкою і Європою», то після початку успішної експансії Гітлера в другій половині 30-х років ХХ століття не погодились би на щось менше, ніж на німецьку світову імперію.

Література

1. Смит Д. Муссолини / Д. Смит. – М. : Интердайджест, 1995. – 384 с.
2. Гитлер А. Майн кампф / А. Гитлер. – М. : Витязь, 2000. – 601 с.
3. Розенберг А. Миф XX века / А. Розенберг. – Tallinn : Shildex, 1998. – 530 с.
4. Германский национал-социализм. Подлинные материалы нацистских идеологов. / составитель В. Пруссаков. – М. : Паллада, 1994. – 96 с.
5. Раушнинг Г. Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг. – М. : Миф, 1993. – 381 с.
6. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Г. Пикер. – Смоленск : Русич, 1998. – 484 с.
7. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Сочинения: в 2 томах. / Ницше Ф. – М. : Мысль, 1998.
8. Муссолини Б. Доктрина фашизма / Б. Муссолини. – М. : Триас, 1995. – 60 с.

The article deals with the research of the Nazi doctrine of foreign policy. The author studies the theoretical background of the international conceptions of National Socialism, analyses main aims and basic values of this ideology, emphasizing its aggressive character.

Key words: Nazism, ideology, international relation, foreign policy, war.

Стаття посвящена дослідженню нацистської доктрини зовнішньої політики. Автор вивчає теоретичні передумови формування міжнародних концепцій націонал-соціалізму, аналізує зміст основних цілей і базових цінностей цієї ідеології, акцентуючи увагу на її агресивності та направленості на завоювання світового господарства.

Ключевые слова: нацизм, идеология, международные отношения, внешняя политика, война.